

A nőekkel szemben alkalmazott büntetések a középkorban és az újkorban

A mai magyar büntető anyagi és eljárási jogi szabályozás a nemek egyenjogúságának, a férfiakkal és nőkkel szemben alkalmazott egyenlő bánásmódnak a talaján állva nem tartalmaz egyik nem vonatkozásában sem eltérő szabályozást. Ezzel szemben valamennyi büntetés-végrehajtási jogi tankönyv szentel egy – még ha nem is túl hosszú – fejezetet a nőkre vonatkozó bánásmódnak, hiszen a büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendelet (Bv. tvr.), valamint a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól szóló 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet tartalmaz néhány, kifejezetten és csakis a nőkre vonatkozó rendelkezést.

A különböző korok büntető jogalkotásában a nemek azonos módon történő kezelése, a diszkriminációmentesség nem feltétlenül érvényesült; még a modern jogrendszerekben is található olyan anyagi, eljárási és végrehajtási jogi rendelkezések, melyek speciálisan a nőkre vonatkoznak.

Nagy-Britanniában az 1925-ben hatályba lépett büntetőtörvény (*Criminal Justice Act 1925*) 47. §-a törölte csak el azt a jogi vélelmet, mely szerint a bűncselekményt a férje jelenlétében elkövető nő kényszer hatása alatt cselekszik. A paragrafus második fordulata azonban felhívja a figyelmet arra, hogy az emberölés és hazaárulás kivételével a továbbiakban is alappal védekezhet a nő az ellene felhozott vádakkal szemben úgy, hogy azokat férje jelenlétében vagy annak kényszerítésére követte el. Az 1936-os kubai büntető törvénykönyv (*Código de Defensa Social*) szerint a menstruáció, a terhesség és a klimax állapota a velük járó „lelki zavar” miatt a büntetés kiszabásánál enyhítő körülménynek tekintendő.¹ Magyarországon hasonló volt az alapgondolata a büntető jogszabályok módosításáról szóló 1998. évi LXXXVII. törvény 40. §-ának is, mely beemelte az újszülött megölésének tényállását a büntető törvénykönyvbe. 1999. március 1-jétől 2003. március 1-jéig volt hatályban a Btk. 166/A. §-a, mely az emberölés egy privilegizált esetét, az újszülött megölését pönalizálta. Ennek tettese csakis a születő gyermeket megölő nő lehetett. A törvényhely miniszteri indokolása szerint az új tényállás megalkotását elsődlegesen az a körülmény kívánta meg, hogy a szülő nő – különösen a titkolt terhesség esetében – a szülési folyamat során kivételes testi és lelki állapotban van, amely sok esetben a beszámítási képességre is kihatással lehet.

Kijelenthetjük, hogy az eljárási szabályok eltérése főként a nők hátrányosabb helyzetéből adódott: felettük esetenként nem az állami, hanem az ugyancsak szigorú családi bíróság ítélkezhetett.

A gyengébb nemre vonatkozó szabályrendszer a különböző történelmi korokban nem kizárólag a pozitív diszkrimináció elvén alapult, mint napjaink Európájában. A matriarchális társadalom patriarchálissá való átrendeződése a nők jelentőségének háttérbe szorulását, jogállásuk kedvezőtlenebb alakulását is maga után

¹ Raskó Gabriella: A női bűnözés. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1978. 52. o.

vonta. Az ókor apajogú társadalmaiban a férfiaké volt a vezető szerep, a nők hátrányos társadalmi helyzete pedig a rájuk vonatkozó regulákban is megmutatkozott.

A rabszolgatartó társadalmak közül *Egyiptom* mutat üdítő kivételt a szabad nők helyzetének szabályozását érintően. Az i. e. VIII. században uralkodó Bakenranef (görög nevén Bocchoris) fáraó törvényei a hölgyeknek igen kedvező jogállást biztosítottak: a nő adta a családnevet, a feleség beleegyezése nélkül a férfi a vagyonnal nem rendelkezhetett.²

Az ókorban a családnak mint a társadalom alapkövének megőrzése és oltalmazása a férj tulajdonának tekintett nők fokozottabb védelmét, a család ellen elkövetett bűnökért való szigorúbb szankciórendszer követelt meg. Már az ókori keleti társadalmak jogalkotói büntetendővé nyilvánították az erőszakos közösülést, a házasságtörést, egyes államokban a vérfertőzést – a házasságtörést a nők esetében sokkal szigorúbban. Mezopotámia egyik városállamában, Esnunnában az i. e. XVIII. században uralkodó Dadusa csupán a nők félrelépését rendelte halállal szankcionálni.³

A családközpontúság és a nők alárendelt szerepe az *indiai* Manu törvénykönyvből is jól kiolvasható: „atyja védi őt gyermekkorában, férje védi őt ifjú korában, gyermeke védi őt öregkorában: a nő sohasem érett a függetlenségre”. A nő akkor vált igazán értékes tagjává a családnak, amikor férjhez ment, hiszen az örökösök világra hozatalában, a vérvonal fenntartásában férfi által nem kivitelezhető feladat hárult rá.⁴

A görög városállamok sorában – első olvasatra talán meglepő módon – a puritán katonai városállam, *Spárta* volt az, ahol a nőket kiemelkedő társadalmi megbecsülés övezte. E szemlélet képviselésében nem a lovagiasság vezérelte a hadviselő férfiakat, hanem a józan felismerés: a lehető legtöbb életképes, egészséges potenciális katonaember megszületése és felnevelése kétségtelenül az anyává vált nők érdeme, és az állam fenntartása érdekében fontos teendője is.

A hadviselésre berendezkedett Spártához képest szabadabb *Athénba* született hölgyek ezzel szemben a külvilágtól elzártan éltek, kizárólag nőkkel érintkezhettek. A nők lakrésze a ház többi helyiségeitől elkülönítve, az emeleten vagy az udvari épületben helyezkedett el, ide a férfi nemigen tehetette be a lábát. Ellenkező nemű látogatónak a házba érkezésekor a nők visszahúzódtak lakrészükbe, a házból pedig csak rabszolgánő kíséretében léphettek ki.⁵

Rómában a nők nagy részét a családi bíróságok ítélezése révén kivonták az állami igazságszolgáltatás hatálya alól. A köztársaság korában az apa saját belátása szerint ítélezhetett gyermekei felett, számúzhette, akár meg is ölhetette őket. A lánygyermek férjhezmenetele után átkerült férje hatalma alá, akinek büntető jogosultságai árnyalatnyival szűkebbek voltak, mint az apáé: halállal csak házasságtörés vagy lerészegedés esetén büntethette házastársát. Amennyiben egy nő felett mégis állami bíróság ítélezett, a végrehajtást abban az esetben is a családra bízta, melynek ez nemcsak joga, hanem egyben kötelessége is volt. Az ál-

² Raskó: i. m. 42. o.

³ Rácz Lajos (szerk.): *Egyetemes állam- és jogtörténet. Ókor – feudális kor.* Budapest, HVG-ORAC, 1998. 43-44. o.

⁴ Raskó: i. m. 42. o.

⁵ Raskó: i. m. 43. o.

lam akkor vonta magához a büntetés végrehajtását, ha a nőnek nem volt családja, vagy kételyek merültek fel azt illetően, hogy a família valóban végrehajtaná-e a kiszabott ítéletet. A császárkor idejére a nőkre vonatkozó szankciórendszer általánosságban véve enyhült, mivel elfogadottá vált az a nézet, hogy a gyengébb nemet – épp e sajátosságából eredően – enyhébben kell büntetni, mint a férfiakat. Ez a liberális felfogás azonban leginkább az uralkodó osztály tagjaira terjedt ki, a kegyvesztettekre, a szolgákra és rabszolgákra semmiképpen nem. Az ő büntetések végrehajtása nem volt kíméletesebb, mint a férfiaké, sőt.

A császárkori Róma büntetés-végrehajtási rendje szerint hajadonokat nem volt szabad kivégezni, azonban erre is született megoldás: megfojtásuk vagy felakasztásuk előtt a lányokat megbecstelenítette a hóhér, ily módon hátrítva el ezt az akadályt. Konkrét példaként jegyezték fel Lucius Aelius Seianus lánygyermekének halálát: Augustus fogadott fia, Tiberius i. sz. 31-ben elrendelte az ellene törő volt kegyence, Seianus családjának megöletését, melynek során a hóhér az akasztófa tövében erőszakolta meg a császár volt bizalmasának leányát, majd akasztotta őt fel. Hasonló eljárást alkalmaztak a zsidó és keresztény hajadonokkal szemben a vallási alapon történő üldöztetések idején.⁶

A nők és férfiak közötti, valamint a női nemen belüli különbségtétel átvonul a középkorba is. A nő társadalmi osztályhoz tartozása természetesen alapvetően befolyásolta a büntetékiszabást. Egyes esetekben az ugyanolyan társadalmi helyzetű nők között előnyt élvezett a férjes asszony a hajadonnal és az özvegygel szemben. Magyarországon *Szent István király* egyik rendelkezése szerint a férj két alkalommal megválthatta feleségét, ha az lopott, majd az asszony harmadik lopásakor szolgának kellett őt eladni.⁷ I. István a szabad ember tolvajlását jóval szigorúbban büntette: „Szabad embernek, ha lopásban vétkezik, ily törvényt szerzettünk bűnhődésére: hogy egyszer váltsa meg magát, ha tudja; ha pedig nem, adják el szolgaságra. Ha eladatván lopand, a szolgák törvénye alá vettessék. Ha másodszor is, ugyanazon törvény teljék be rajta. Ha pedig harmadszor, élete vesszen.”⁸

Az 1077-től 1095-ig uralkodó *Szent László* törvényei ugyancsak különbséget tesznek az elkövetők között jogállás, nemek és családi állapot szerint. Az uralkodó főszabály szerint halállal rendelte büntetni szabad ember és a szolga tolvajlását – a 10 dénárnál kisebb értékre elkövetett, illetve a lúd- vagy tyúklopás kivételével. Harmadik törvénykönyvének 6. és 7. fejezete sem „enyhekezésről” tanúskodik, mindazonáltal kevésbé szigorúan bánik a lopásban bűnösnek talált nőkkel: a férjes asszony orrvesztéssel és szolgasorba taszítással, valamint a férje halála esetén örökölhető vagyonának elvesztésével, az özvegy fél szemének kiszúrásával és – fiai örökségén kívül – teljes vagyonvesztéssel, a hajadon pedig örökös szolgasággal „megúszhatta” tettét.⁹

⁶ Raskó: i. m. 45. o.

⁷ Szent István Király Dekrétomainak Második Könyve, 29. fejezet

⁸ Szent István Király Dekrétomainak Második Könyve, 41. fejezet

⁹ Szent László Király Dekrétomainak Második és Harmadik Könyve. Megjegyzendő, hogy egyes történészek, így Koszta László szerint a Harmadik Törvénykönyv első 15 fejezete korábban, Salamon uralkodása idején keletkezett.

Halálbüntetést később is ritkábban alkalmazták a női nem képviselőivel szemben. Werbőczy Hármaskönyvének II. része a 42. címtől kezdődően taglalja az ítéletek „fajait, különféleségét és végrehajtását”. E cím 6. §-a szerint „főbenjáró ítélet csupán csak a férfi nemen levő világi és a vérségtől idegen személyeket illeti és sújtja. Mert az egyházi, nemkülönben az asszony és nőnemen levő személyek és nemzetségi atyafiak között és ellen főbenjáró ítéletet [...] el nem határoznak és ki nem mondanak; hanem (az ország régi szokása szerint) csakis a feje díját vagyis váltságát illető ítéletet hoznak és mondanak ki; mindazonáltal a különböző személyekre tekintettel, különböző módon”. A 43. cím 5. §-a fogalmazza meg a kivétel alóli kivételt: „Mindazáltal tudnunk kell, hogy az asszonyok és nők ellen is abban az esetben, ha közülök valamelyik a férjét vagy szülőjét avagy saját magzatait gonoszul megöli vagy megöleti (mivelhogy ez hűtlenség vétkének számába esik) éppen, mint a férfiak ellen, főbenjáró ítéletet kell hozni és kimondani.”¹⁰

Amennyiben a bűnelkövető nőt halálbüntetésre ítélték, főként az élve eltemetést, vízbe fojtást, vagy máglyán megégetést alkalmazták mint nőkhöz „illő” kivégzési módokat. A középkor és a kora újkor etikai felfogása a hölgyek felakasztását nem „helyeselte”, bár e tiszteletadásra nem a női elkövető szenvedéstől való védelme, hanem a szigorú erkölcs sarkallta a kor emberét. Az emelvényen, nagy nyilvánosság előtt végrehajtott akasztás ugyanis a közönség számára kiváló betekintést nyújthatott volna a szoknya alá. Angliában így az akasztás helyett, tekintettel arra, hogy „a női nem számára megadandó illendőség tiltja azt, hogy testük a tömeg előtt felfedésre és megcsonkításra kerüljön, az ő büntetésük így az, hogy az akasztófa alá hurcoltassanak, és ott elevenen megégettessenek”.¹¹

A XVII. századi Németországban a szoknya alá nadrágot vetettek fel a halálraítélttel, és ily módon már nyugodtan, további erkölcsi okból fakadó aggályok nélkül végbemehetett az akasztás.¹² A probléma ily módon való megoldása végül Angliába is eljutott, a XX. században már itt is adtak vászon alsóneműt az akasztásra ítélt nőkre, szintén a kíváncsi közönség kímélete érdekében. Egy 1923. január 23. napján végrehajtott kivégzésről fennmaradt beszámoló alapján azonban határozottan úgy tűnik, nem a szoknya vagy nadrág viselete befolyásolja a közönség érzületét: ekkor került sor a férjgyilkossággal vádolt Edith Thompson akasztására. Haláltusája végére Thompson alsóneműje ázott a vérben, mely nemcsak a nézősereget, hanem magát a hóhért is sokkolta. (A hóhér 9 évvel később öngyilkosságot követett el; hogy pontosan milyen okból, nem tudni.)¹³ A lefejezés inkább a főrangúak kiváltságának minősült, de a XVI. század végétől Németországban e végrehajtási mód is kezdett elterjedni.

Bár a halálbüntetés alkalmazására nőekkel szemben ritkábban került sor, mint a férfiak ellenében, a végrehajtás nem volt feltétlenül humánusabb, mint hímnemű sorstársaik esetében.

¹⁰ Tripartitum (http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm)

¹¹ Andrews, William: *Old time punishments*. Reprint. London, The Tabard Press Ltd. 1970. (Eredeti kiadása: William Andrews & Co., 1900.) 192. o.

¹² Raskó: i. m. 49. o.

¹³ Edith Thompson and Frederick Bywaters. (en.wikipedia.org/.../Edith_Thompson...)

Az *elevenen elföldelés* főként a gyermeküket szándékosan elhajtó nők, a gyermekgyilkos, parázna vagy házasságtörő asszonyok elrettentést szolgáló büntetése volt. Esetenként a saját sírját is a halálra ítélő ásta meg, akit ezt követően megkötözve, fejére tövisszorosítva helyezve a gödörbe fektettek. A végrehajtás sajátos módja volt, hogy a szív fölé egy csövet helyeztek, és miután a hantolás befejeződött, a hóhér a csövön keresztül egy lándzsával átszúrta az egyébként a föld alatt már megfulladt embert.

A fulladásos halál kiváltására a *vízbefojtás* is kiválóan alkalmasnak bizonyult. A végrehajtás túl sok előkészítést sem igényelt, még az elföldelésnél egyszerűbb volt, hiszen a gödör kiásásával sem kellett foglalkozni. A halálbüntetés e formáját a nők templomi lopással érdemelhették ki.

Bár kétségtelen, hogy nem a vízbefojtást célozta, meglehetősen sokszor ezt az eredményt érték el a *vízpróba* alkalmazása révén. A vízpróba az ártatlanság bizonyítására szolgált; igen gyakran boszorkányperekben került sor. Az ilyen perekben alkalmazott kínzások és büntetések elszenvedése nem kizárólag a női nem privilégiumaként említhető, hiszen férfiakat is perbe fogtak boszorkányság miatt, minthogy azonban a boszorkány szóról – nem véletlenül – jellemzően nőkre asszociálunk, mindenképpen említést érdemel e helyen a vélelmezett boszorkányokkal szembeni kegyetlen fellépés.

A vízpróba eredete több ezer évre nyúlik vissza. Már Hammurapi törvénykönyve is említést tesz róla: „Ha egy ember boszorkánysággal vádol valakit, de bizonyítani nem tudja: az, ki vádoltatik, menjen a szent folyóhoz, ahol mártózzék meg. Ha a szent folyó elnyeli, az, ki vádolta, vegye magához annak házát.”¹⁴ E rendelkezésből is kitűnik, hogy az ártatlanságot az bizonyította, ha a vádolt személyt a víz felvetette. A későbbiekben azonban ez a hit épp a visszájára fordult; a vízpróba alapját az a meggyőződés képezte, hogy a boszorkányok teste súlytalan, így a víz azok testét felveti. Minthogy a próba alá vetetteket általában megkötözve vetették a folyóba, ha elmerültek, vajmi kevés esélyük maradt az életben maradásra, bár elvileg az összegyűlt érdeklődők kimenthették volna őket, miután elsüllyedésükkel ártatlanságuk bebizonyosodott.

Ugyancsak a boszorkányoknak kikiáltott személyek kerülhettek a *boszorkánybölcsőbe*: a megvádoltat egy zsákba tették, majd a zsákot felkötötték egy fára, és hevesen himbálni kezdték. A szüntelen ringatózás általános rosszullétet, bizonytalanságérzetet, komoly tájékozódási és orientációs zavarokat okozott, melynek megszüntetése érdekében a zsákba kötözött vallomástételi hajlandósága nagymértékben megnövekedett. Többeknél hallucinációk is felléptek, színesebbnél színesebb és képzelennél képtelenebb történetek előadására sarkallva a vélelmezett boszorkányokat, akiket ezt követően – köszönhetően a boszorkánybölcső által okozott látomásoknak – nem egyszer kegyetlen tortúrának vagy halálbüntetésnek vetettek alá.

A zsákba a boszorkánynak vélt nő társaságban, méghozzá macskák társaságában is kerülhetett. A *zsákbamacskát* a XVIII. századig alkalmazták Európában fekete mágia űzéséért, boszorkányságért. A középkori hiedelem – mely tovább élt az új-

¹⁴ Kerrigan, Michael: *Kínzóeszközök*. Debrecen, Hajja és Fiai Könyvkiadó Kft., 2001. 67. o.

korban is – több halálos betegség, járvány terjedéséért a macskákat tette felelőssé, így párhuzamot vontak köztük és a bűbajos emberek, boszorkányok között. A boszorkánynak kikiáltott asszonyt annyi macskával kötötték egy zsákba, amennyi belefért, majd a zsákot egy erős faágra kötözték, és többen botokkal ütlegetni kezdték. Ha láttunk már macskát fordított U-alakban, karmait kieresztve vadul fújtatni, nem nehéz elképzelni, mit műveltek a zsákba zárt szerencsétlennel.

Nem lenne teljes a boszorkányüldözésről festett kép a tűzhalál megemlézése nélkül. A *máglyahalál* már rendszerint megváltásként érkezett a megvádolt számára, mint a hosszú kínzási folyamat végső állomása. A máglyára kerülésig vezető úton a tortúra alá vont személy gyötrelmes kínzásokon ment keresztül: fejét leborotválták, alkoholt öntöttek rá, majd meggyújtották; hónalját és nyakát kénbe mártott tollal égették; hátrakötött karjánál fogva mennyezetre fel, és onnan lefelé húzogatták; szögekkel kivert deszkára fektették; sípcsontjait és bokacsontjait spanyolcsizmával összetörték; kéz- és lábujjait csavarokkal összeszorították; megkorbácsolták (e lista csupán a teljesség igénye nélküli, példálózó felsorolás). Gyakran került sor a vélelmezett boszorkány testének összeszurkálására is, mivel úgy hitték, hogy az ördög az őt imádó asszonyok testét több helyen érzéketlenné tette, e pontokat pedig az anyajegyek vagy szemölcsök jelölik. A hóhér ezért a nők teljes testét leborotválta vagy kevésbé humánus módon tűz által leszórtelenítette, majd végigszurkálta az anyajegyeket, esetenként csontig. Ha azonban egy adott személyre feltétlenül rá akarták bizonyítani a boszorkányságot, a hóhér csak finomabban szúrta a testbe, így az anyajegyből nem serkent ki vér, illetve előfordult az is, hogy a szőr leégetése során érzéketlenné vált testrészen a megkínzott már nem érezte a szúrás fájdalmát, így arra nem reagált, és máris bizonyított volt az ördöggel való lepaktálás.

A megégetésnek kettős funkciót tulajdonítottak: egyrészt az elítélt a bűnéért „megérdemelt” szörnyű kínok között halt meg, másrészt az őt elítélők lelkiismeretét megnyugtatta a tudat, hogy a láng által a kínhalált szenvedő megtisztul és akár bűnbocsánatot is nyerhet.

A megégetés végrehajtásába Skóciában időnként a bámézkodásra összesereglett népet is aktív részesként vonták be: a boszorkányt először is félholt-ra verték, majd egy kátrányos hordóba tuskolták, és a hordót meggyújtották. A boszorkány a fájdalom hatására nemegyszer magához tért, menekülésre azonban nemigen volt esélye, mivel humánus érzelmeket nélkülöző embertársai őt farkósbotokkal ütlegetve visszaszorították az égő hordóba.

A súlyosító és enyhítő körülmények alapos mérlegelését követően bizonyos esetekben az ítélelhozók kedvezményeket is biztosítottak az elítélt számára. Példának okáért az ítélet rendelkezhetett úgy, hogy az elítéltet meg kell fojtani, mielőtt a tűz elérné a testét, vagy, hogy az elítélt nyakába puszkaporról töltött erszényt kell akasztani, mely a nyílt láng hatására felrobban és szétroncsolja az arcot, a nyakat és a mellkast, ezzel azonnali halált okozva, esetleg a máglya meggyújtásakor a hóhérnak azonnal fel kell nyársálnia az áldozatot. Előfordult az is, hogy ha a boszorkány elismerte és megfelelő módon megbánta bűneit, lefejezték, és csak azt követően égették el a testét.

Abból következően, hogy a végrehajtás emberi kezekre volt bízva, a halál megkönnyítését esetenként megakadályozhatta a hóhér hibája, gondatlansága. Angliában több ilyen esetről is számot adnak a fennmaradt krónikák. Ismert egy 1726. november 3. napján Tyburn városában végrehajtott kivégzés, amikor is az elítélt Catherine Hayes-t nem sikerült megfojtani, mivel a lángok oly gyorsan terjedtek, hogy megperzselték a hóhér kezét, aki emiatt eleresztette a kötelet, és így az asszonynak iszonyatos kínokat kellett elszenvednie, mielőtt meghalt volna.¹⁵ Elborzasztó példaként jegyezték le három guernsey-i asszony, Kathleen Cawches és két lánya – akik közül a fiatalabb előrehaladott terhes volt – máglyahalálát is. A hóhér megpróbálta megfojtani őket, de a tűz itt is gyorsabbnak bizonyult, a kötél tüzet fogott, és elégett, mielőtt a három nő meghalhatott volna. Mindhárman elevenen égtek meg, miközben az állapotos lánynál megindult a szülés, és a máglyán életet adott gyermekének. Az újszülöttet a bámszokdók kimentették a tűzből, azonban a jelenlévő előljárók parancsot adtak arra, hogy a gyermeket mint eretneket vessék vissza.¹⁶ Az utolsó asszony, aki Angliában tűzben végezte földi pályafutását bűnei miatt, Christiane Murphy volt, akit tiltott pénzverésért ítélték halálra 1789-ben. III. György 1790. június 5-i rendelkezésének köszönhetően a nők számára is megnyílt a lehetőség az akasztófára kerülésre a máglyahalál helyett.¹⁷

A boszorkányként megbélyegzettek máglyára vetése – mint a fentebb említett időpontok is mutatják – korántsem csak a sötét középkor babonás félelmei által ihletett büntetési nem. A Német-Római Birodalomban a Constitutio Criminalis Carolina 1532-ben rendelte el a tortúrát és a halálbüntetést – mint a boszorkányokkal szemben alkalmazandó büntetést. Angliában még ennél is később, 1604-ben született meg egy külön „boszorkánytörvény”. A francia felvilágosodás idején Európában még javában dúlt a boszorkányüldözés, és folytak a boszorkánypercek. Magyarországon 1755-ig kellett várni arra, hogy Mária Terézia megtiltsa a boszorkányok elleni hadjáratot.

A középkor és a kora újkor testi és megszégyenítő büntetéseinek alkalmazásánál ugyancsak nem vádolhatóak a kor emberei részrehajlással: a kegyetlenség ez esetekben sem csak a férfiaknak jutott osztályrészül.

Az *erényöv* ötletének eredete ugyan nem ismert, de annyi valószínűsíthető, hogy kitalálása a romantikus hajlamot nélkülöző és alaposabb biológiai tájékozottsággal sem rendelkező személyek fantáziájának köszönhető. Mindenképpen ajánlatos azonban leszögezni, hogy feltehetően nem a barbárnak bélyegzett középkor, hanem a felvilágosodás emberének szellemi hagyatékáról van szó. A hagyomány szerint az erényöv – a nők csípőjére és lábai közé elhelyezett, lakattal lezárt fémrács – alkalmazása a keresztes háborúk idején vált divatossá, biztosítandó a harcba vonuló férj távolléte alatt a feleség hűségét. Egy másik elmélet szerint az erényöv használata nem feltétlenül az asszonnyal szembeni bizalmatlanságot jelezte, hanem a hölgy védelmét szolgálta az esetleges nemi erőszak ellen, amikor is az adott helységben pl. katonákat helyeztek el. Ez utóbbi esetben maga a veszélyeztetett is kérhette az erényöv felcsatolását. Elgondolkodtató, hogy lehettek-e ilyen elszánt

¹⁵ Andrews, William: i. m. 194. o.

¹⁶ Kerrigan, Michael: i. m. 63. o.

¹⁷ Andrews, William: i. m. 198. o.

hölgyek, hiszen a leírt szerkezet már az alapanyaga miatt sem minősülhet túl kényelmes és könnyű viseletnek, a folytonos horzsolások miatt újra és újra felszakadó sebek igen könnyen vérmérgezéshez vezethetnének, mindezek mellett a biológiai szükségletek elvégzését is jelentős mértékben akadályozta volna, nem is beszélve a nők havi ciklusával járó bonyodalmakról.

Annak ellenére, hogy több múzeum – pl. a francia Cluny Múzeum vagy a velencei Dózse-palota – is dicsekedhet egy-egy ilyen, középkorból származónak tartott szerkezet birtoklásával, az erényöv létezésére írásbeli bizonyíték nem maradt fenn. A reneszánsz nagy szerzői, Boccaccio, Chaucer említésre sem méltatják e tárgyat, holott amennyiben létezett és használatos lett volna, feltehetően felbukkanna műveikben. A XVIII. század első felében kiadott német Universal-Lexikon viszont külön címszó alatt boncolgatja az erényöv használatát, és olvashatunk róla a Diderot és társai által szerkesztett, 1751-től megjelent Nagy Francia Enciklopédiában is. Érdekes azon eltűnődni, hogy miért nem maradt ránk az erényöv leírása abból a korból, melyben állítólag feltalálták és használták... Az erényöv első képi ábrázolása Konrad Kyeser 1405-ben megjelent Bellifortis című művében, egy ostromgépeket és harci eszközöket bemutató kódexben jelent meg, utalva ezzel a hadiállapot idején az eszköz női erkölcsöt védő szerepére.

Szintén a két nem testi felépítése közötti eltérésből ered a – valóban létező és használt – *virágzó körte* használatának egyik, kizárólag nőkkel szemben alkalmazott (és kizárólag velük szemben alkalmazható) módja. A virágzó körte – egy gerezdekből álló, körte alakú szerkezet, melynek szeletei egy csavar segítségével nyithatóak voltak – szépnek ható elnevezése ellenére korántsem volt enyhe büntetési eszköz.¹⁸ „Használati” helyétől függően három változatát különböztethetjük meg: létezett orális, végbél- és vaginális körte. A körtét az ítéletben meghatározott testnyílásba nyomták, majd szétnyitották. A gerezdek végén lévő hegyes fogak a teljes szétnyitáskor behatoltak a torokba, a belsőségekbe vagy a méhbe, szörnyű fájdalmat, sőt gyakran belső vérzést és ezzel halált is okozva. A vaginális körte azon nők büntetése volt, akikről „bebizonyosodott”, hogy a sátánnal vagy egyéb ördögi lényekkel közöskültek.¹⁹

A nők cserfessége, bőbeszédűsége ihlette a *merítőszék* vagy *vízbenmártó szék* (*ducking-stool*) feltalálóját. E szerkezet különösen Angliában és Skóciában örvendett nagy népszerűségnek. Egy 1700-ban Angliába látogató francia utazóra igen mély benyomást gyakorolt ez az elmés büntetési eszköz, melyről szemléletes leírást is adott „Utazások Angliában” című feljegyzéseiben. „Egy karosszékét ráerősítenek két, egyenként 12 vagy 15 láb hosszú, egymással párhuzamos gerenda végére olyképpen, hogy a két fadarab két végződése közrefogja a széket, mely [...] mindig a természetes horizon-

¹⁸ A francia nyelv a körte funkcióját jobban sejtető kifejezést használ: *poire d'angoisse*, vagyis a fájdalom vagy aggodalom körtéje.

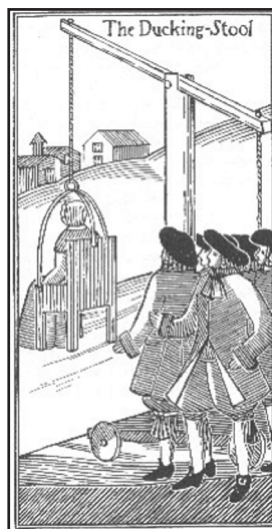
¹⁹ Az orális körtét eretneknek minősített prédikátorokkal, a végbélkörtét pedig homoszexuálisnak tartott vagy rajtakapott férfiakkal szemben használták.

tális állásában marad, ahogyan a földön is állna, így az adott személy kényelmesen elhelyezkedhet benne, akár felemelik, akár leeresztik a széket. Felállítanak továbbá egy oszlopot valamely tó vagy folyó partján, és ezen oszlopra ráhelyezik [...] az előbb említett kétgerendás szerkezetet, melynek az egyik végére elhelyezett szék éppen a víz fölé lóg. Beleültetik a nőt a székbe, és megmártják őt a vízben, annyiszor, ahányszor azt az ítélet előírja, így csillapítván mértéktelen hevét.”²⁰

A merítőszék tehát egy libikóca-elven működő szerkezet, melynek mind stabil, mind mozdítható, kerek kocsira erősített változata létezett. A merítőszéket főként nőkkel szemben alkalmazták; káromkodó, a köznyugalmat megzavaró asszonyok és prostituáltak érdemelték ki a kényszerű fürdetést, néha azonban a rossz sört főzők vagy rossz kenyeret eladók is belekerülhettek a székbe, akik között természetesen akadnak férfiak is. A fentebb idézett francia utazó mindenesetre téved abban, hogy a merítés gyakorisága az ítéleten múlt. Az erről való döntéshozatal valójában sokszor az összegyűlt kíváncsi tömeg kezébe került, így előfordult az is, hogy vagy olyan gyakran mártották a vízbe a megbüntetett személyt vagy olyan hosszú ideig tartották őt a víz alatt, hogy a megszenyítésnek szánt megleckéztetés halált okozott.²¹

A merítőszéket Angliában utolsó előtti alkalommal 1809-ben használták Leominsterben egy, eredeti nevén Jane Corran nevű hölgygel szemben – meglehetősen kevés eredménnyel: amint kioldozták a vízbe mártogatás után a székbe, szitkok és átkok özönét zúdította a városatyákra. A merítőszék nevelő erejébe vetett hitet azonban Jenny Pipes sem tudta megingatni, 1817-ben ugyanis még egy alkalommal megpróbálkoztak itt a szék alkalmazásával, de a megmeríteni kívánt hölgy „megúsza” a vízbemártást a víz sekélysege miatt. Az angol telepeseknek köszönhetően a találmány nem merült a feledés homályába, és Európából az Újvilágba is átkerült, még a XIX. század végén is használták. 1889-ben egy Mary Brady nevű asszonyt ítélték vízbemerítésre Jersey Cityben rendzavarásért.²²

A merítőszékkel nem keverendő össze az ún. *árnyékszék* (*cucking-stool*). A két angol kifejezés a hasonló hangzás miatt az idők során szinonimává vált, holott az árnyékszéknek semmi köze nem volt a vízhez. Egyes kutatók szerint a név a „cack”, azaz „ürülék” szóból származik, ugyanis e büntetés végrehajtási eszközeként eredetileg egy székelésre használt faalkotmány szolgált, melyet a megbüntetett személy házának ajtaja mellett vagy egyéb nyilvános helyen állítottak fel, esetleg szekerre tették és végighordozták a városon. Ezen üldögélve kellett a megfenyítettnek túrnia az arra járók – jó esetben csak szóbeli, és nem kövekben vagy fekáliában tárgyiasult – gúnyözönét. Az árnyékszéken való trónolásra ítélték nagy része nőnemű volt, akik prostitúcióért és házsártosságért kerültek e

²⁰ Andrews, William: i. m. 4. o.

²¹ Andrews, William: i. m. 4-5. o.

²² Andrews, William: i. m. 36. o.

nem túl megtisztelő helyre. Egy 1555-ben Skóciában hozott rendelkezés értelmében a vándor énekesnők művészetét is az árnyékszékre ültetéssel honorálták.²³ Az árnyékszék – a merítőszékkel ellentétben – nemcsak a házsártos nők, hanem férfi párjaik is kiérdemelhatték: Leicester városának 1447-ban született rendelete szerint „mindenféle házsártos személy, ki ezen városban lakik, légyen az férfi vagy nő, ki káromkodás vétségében bűnösnek találtatott, [...] az árnyékszékre ültessék ajtaja előtt, majd vitessék a város kapui elibe”.²⁴

Ugyancsak Angliában és Skóciában használták előszeretettel a házsártos nők zablját (*brank*, *scol'd's bridle* vagy *gossip's bridle*), a szájkosár egy furcsa változatát. Legkorábbi írásos említése Angliában 1623-ból, Skóciában pedig 1574-ből származik. George Riley Scott 1940-ben megjelent, „A tortúra története” című munkájában találó leírást ad erről az eszközről: „A zabla vasból készült, nagyjából egy sisak mintájára, azt leszámítva, hogy rácsos szerkezetű volt, és a nyelv mozgásán kívül semmit nem akadályozott, így a látást sem. A nyelvet egy szájba nyúló vasdarab szorította le, amelyről azt mondhatjuk, hogy egy igen kényelmetlen és kegyetlen szájpecek volt... Az ország minden részén múzeumokban fellelhető példányok a forma változatosságát mutatják. Némelyik darab kifejezetten alkalmas volt fájdalom, sőt sérülés okozására is, így ezeknek még rövid idejű viselése is a kínzás egy válfajának minősíthető. Egyes esetekben a száját kitámasztó részből egy sarkantyúszerű éles fémdarab állt ki, de előfordult az is, hogy tüskékkel volt kiverve.”²⁵

Stockport városában e praktikus szerkezet továbbgondolt változata is használatban volt: a szájba benyúló kb. 5-6 centiméter hosszú nyelvleszorító fémdarab végén egy golyót helyeztek el, melynek tetején és alján három-három vasszög helyezkedett el, sőt még hátrafelé, a torok irányába is mutatott kettő.²⁶ A zablát viselve nem volt tehát célszerű megszólalni, hiszen az – kivitelezésétől függően – komoly sebeket ejtett a nő nyelvén. A szószátyár nő megalázásához a zabla viselésén kívül még az is hozzájárult, hogy ebben a „viseletben” végigvezették őt a városon, illetve egyes városokban kiláncolták a város forgalmas helyén álló kereszthez vagy pellengérhez.

Az újkori Angliában nemcsak a káromkodásával, hangoskodásával a közrendet megzavaró nő, hanem a férjét túl sokat szidalmazó asszony is könnyen a zablaban találhatta magát. Egy 1858-ból származó feljegyzés szerint Congleton városában több, régebben épült ház el volt látva kívül egy kampóval, melyhez a házastársukat szóban zaklató asszonyokat kötötték ki a fejükre erősített zablaban a férj kérésére, amíg ígéretet nem tettek az engedelmes viselkedés tanúsítására.²⁷ Felismerve azt, hogy ezzel

²³ Andrews, William: i. m. 3. o.

²⁴ Kerrigan, Michael: i. m. 70-71. o.

²⁵ Innes, Brian: A kínzás és kínvallatás története. Nagykanizsa, Canissa Kiadó, 2001. 140. o.

²⁶ Andrews, William: i. m. 45. o.

²⁷ Andrews, William: i. m. 42. o.

az erősebbik nem is csendre kényszeríthető, a megszegyenyítés e formáját igen ritkán, végső esetekben férfiakkal szemben is alkalmazták. Érdekes módon a házsártos nők zabláját kifinomult formájában az Amerikába vándorlók nem exportálták, ők megelégedtek az egyszerű szájszegek alkalmazásával.

Nemcsak Anglia és Skócia dicsekedhetett egyedi, kifejezetten nőknek szánt büntetési nemekkel, hanem hazánk is. A *pacalvetésről* több Bács-Kiskun megyei írásos forrás is említést tesz. Alkalmazási körét jól illusztrálja egy 1748. december 12-éről származó, Kecskemét városából fennmaradt feljegyzés: „Nagy András Kata, ki elsőben Herke István Uram lovászával paráználkodván, terhe miatt büntetlen maradt, most ismét bizonytalan latortul tisztátalan terhet hordozván, rendes büntetéssel nem afficiáltathatik; hogy a nép előtt több botránkozásul ne légyen, minekutánna jó ideig az Arestomban fog szenyvedni, paczal vettetvén nyakába, in perpetuum a városrul proscibáltassék.”²⁸ A pacalvetés teherben lévő és emiatt testi büntetéssel nem sújtható kicsapongó nőkre kiszabható büntetés volt, melynek során a nő nyakába pacalt akasztottak, esetleg még szalmakoszorút helyeztek a fejére, és így megjelölve kikergették, „kipaczaloztatták” őt a városból.

A büntetések végrehajtásának nyilvánossága, a nézők látványosságra való igénye a nők esetében is szükségszerűen megkövetelte a szankciók szemléletes, találékony kivitelezését. A kivégzések, a testi és a megszegyenyítő büntetések érdekességet csempészték a létfenntartásukért robotoló emberek szürke hétköznapjaiba.

Az újkor kezdetén azonban felbukkant egy újabb szankcionálási mód gondolata: a társadalomtól való elkülönítés. Az emberi szabadság értékének megnövekedése természetszerűleg vetette fel azt az ötletet, hogy a szabadságtól való megfosztás igen szigorú és hatékony büntetés lehet még akkor is, ha a nyilvánosság a végrehajtásból kizárt. 1553-ban Angliában megnyitotta kapuit a mai börtönök elődje, a londoni Bridewell. A szabadságvesztés-büntetést tekintve elmondható, hogy kezdetben semmiféle differenciálási elv nem mutatkozott a férfiak és a nők bebörtönzésekor. A XVIII. század közepéig a börtönök feladata maga a fogvatartás, a társadalomtól való elkülönítés volt, a reszocializációt, az erkölcsi nevelést ekkor még nem tüzték ki célként. A legtöbb intézetben a férfiakat, nőket, gyermekeket együtt, mindenféle elkülönítés nélkül tartották fogva; a börtönökben virágzott a prostitúció, és teljesen természetes volt a rabok alkoholfogyasztása is.

Az 1770-es években megindult börtönreformok irányították rá a korabeli társadalom figyelmét a siralmas börtönállapotokra. John Howard angol lelkész számos brit és ír börtön meglátogatását követően adta közre beszámolóját az általa tapasztalt

²⁸ Vajna Károly: Hazai régi büntetések. II. kötet. Budapest, Lórintz János „Univers” Könyvnyomdája, 1907. 99. o.

talt szörnyű körülményekről. Howard írásaiban és előadásában két fő területre koncentrált: az elkülönítés megvalósítására és a higiénés körülmények javítására. Az elkülönítés nem elsősorban a nemek szerinti elszeparálást jelentette az ő olvasatában, de ettől függetlenül azt is maga után vonta. Howard ugyanis az egyszemélyes elhelyezést preferálta azzal az indokkal, hogy ily módon a fiatalok nem tudnak tanulni az idősebbektől, és nem hétpróbás bűnözőkként hagyják el a börtönt.

A szintén brit Elizabeth Fry volt az első, aki a XVIII-XIX. század fordulóján felismerte, hogy a nők és gyermekek más börtönbeli bánásmódot igényelnek, mint a többségben lévő felnőtt férfiak, és e nézetét nyilvánosan hirdette is. Fry hatására Angliában és az Amerikai Egyesült Államokban több egyesület szerveződött, mely célként a női elítéltek férfiaktól való elkülönítését és fogvatartási körülmények javítását tűzte zászlajára.

A reformokra, változtatásokra igencsak szüksége volt a korabeli büntetés-végrehajtásnak. Az 1816-ban épült, akkor modernnek számító és a hallgató-rendszeréről elhíresült auburni intézetben „a női fogvatartottak egybezárva, felügyelet nélkül, valamennyien egyetlen tetőtéri zárkában elhelyezve, zárt ablakokkal, megakadályozandó a férfiakkal való kommunikációt, túlszűfolttságban, mozgási lehetőség nélkül, a börtön által elhanyagoltan töltötték napjaikat”. A változások szükségességének felismerése azonban nem jelentett azonnali megvalósítást. Még a gazdaságilag fejlett USA-ban is csak az 1870-es években került sor a főként férfiakat fogva tartó büntetés-végrehajtási intézetekben arra, hogy különálló körleteket alakítsanak ki a női fogvatartottaknak. A súlyosabb bűncselekményekért elítélt nőket azonban gyakran olyan félreeső zárkákba helyezték, ahonnan nem volt elérhető a sétaudvar, a szabad levegő, és a napfény sem jutott be. Az amerikai polgárháború 1865-ös befejezését követően Detroitban nyílik meg az első önálló női javítóintézet, melynek „Menedékház” (*House of Shelter*) elnevezése is utal arra, hogy a gyengébb nem képviselői részére épült.²⁹

Napjaink Európájának jogszabályai értelmében a büntetés kiszabása során jellemzően nem érvényesül különbségtétel a nemek között (legalább is a jogalkotó által teremtett differenciálásról nem beszélhetünk). Ezzel szemben a középkorban és az újkorban a nőkre vonatkozó büntetés-végrehajtási szokások, illetve rendelkezések kétféle elven alapultak, melyek közül hol az egyik, hol a másik került előtérbe, hol egyformán vette őket figyelembe a (jog)szabályalkotó. Az egyik vélemény szerint a nő a férfiakétól különböző alkati és lelki sajátosságai miatt gyenge, védendő személy, akivel szemben ezért enyhébb bánásmód alkalmazandó. A szabályozásban felbukkanó másik alap gondolat szerint viszont a nők a férfiakhoz képest alsóbbrendű lények, ezért szükséges a nemek szerinti különbségtétel; bizonyos cselekmények – pl. házasságtörés – elkövetése esetén így a férfiakkal szemben nem is szükséges szankcionálás, a nőkkel szemben viszont határozott fellépés, súlyos megbüntetés szükséges.

²⁹ Clear, Todd R.- Cole, George F.: *American corrections*. Pacific Grove, CA, Brooks/Cole Publishing Company, 1986.